

kümdarı ilân eden Karluk Yabgusu Bilge Kül Kadir'in Karahan unvanı alması ile Orta Asya'da başşehir Kuz-ordu (veya Kara-ordu, Balasagun yanında) olan yeni bir devletin başlamasıdır. Bu yeni Karahanlı Devleti ise İslâmiyet'i resmen kabul eden ilk Türk siyasî kuruluşu olarak tanınmaktadır.

630'da Göktürk merkezî idaresinin çöküşü üzerine hakanlığın batı ucundaki Hazar denizi-Kafkaslar sahasında kendi başlarına buyruk Hazar Hakanlığı'nı (630-695) kuran Türkler'in Oğur ve Avar unsurları yanında esas kütlesini, vaktiyle Asya Hunları'na bağlı olup Bizans kaynaklarına göre (Priskos, V. yüzyıl), 461-465 yıllarında doğudan gelen tazyik dolayısıyla Batı Sibirya'daki yurtlarından Kafkaslar'a göçen ve hükümdarları Balak ve bilhassa hatunu Kraliçe Boğarık (515-532 [?]) zamanlarında, siyasî-askerî kudretleriyle seçkinleşen Sabarlar (Sibirya adı buradan gelir) teşkil ediyordu. Semantik açıdan Türkçe Sabar ve Hazar adları da aynı mânadadır. Hazar Hakanlığı, 350 yıl kadar hâkimiyeti altında tuttuğu Kafkaslar -Dinyeper- Kama (kuzeyde Volga nehrinin kolu) arasındaki geniş alanda otoriter bir hükümet kurmuş Orta Asya'yı Orta Avrupa'ya, İskandinavya'yı Yakındoğu'ya bağlayan başlıca kara ve nehir yollarının üzerinde bulunmasından dolayı o devirde pek yoğun ticarî faaliyetten elde ettiği transit gelirleriyle zenginlik ve refaha kavuştuğu için asayiş, kervan ve su yollarının emniyetini muntazam teşkilatlı ordusu sayesinde korumak suretiyle Avrupa'nın doğu bölgesinde bir "Pax Khazarica" (Hazar barışı) çağı gerçekleştirmeyi başarmıştı. Başşehir Hanbalık ve diğer şehirlerinde türlü dilden, dinden, soydan tüccar gruplarının kaynaştığı ülkede çeşitli diller konuşuluyor, türlü yazılar kullanılıyor, müslümanların camileri, hristiyanların kiliseleri ve yahudilerin sinagogları yanyana bulunuyordu. Temeli ticarete dayalı memleketin Türk devlet ve ülkeleri açısından bir istisna teşkil eden bu durumunu kalabalık Slav tebaa istismar etti. Ruslar, kendilerinin Kiyef etrafında bir knezlik (beylik) kurmalarına bile yardım etmiş olan efendileri Hazar Hakanlığı'nı sinsice veya açıkça devamlı saldırılar neticesinde yıktılar (965). Hazar denizi bu Türkler'in adı ile anıldığı gibi bugün Müseviliğin bir mezhebi olan Karay inancına sahip Türkler de (Karaim) daha çok Hazarlar'ın torunları sayılmaktadırlar.

BİBLİYOGRAFYA:

- Divânü Lügati't-Türk Tercümesi*, I, 453, 458; W. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler* (trc. Ragıp Hülûsi), İstanbul 1927; R. Grousset, *L'Empire des Steppes*, Paris 1941; W. Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, Ankara 1942; a.mlf., *Çin Tarihi*, Ankara 1947; a.mlf., "Çin Kaynaklarına Göre Orta ve Garbi Asya Halklarının Medeniyeti", *TM*, VII-VIII (1942), s. 140-150, 170-175; a.mlf., "Tobalar Etnik Bakımdan Hangi Zümreye Girerler", *DTCFD*, sy. 1-2 (1943), s. 19-32; R. Ghirshman, *Les Chionites-Hephthalites*, Kahire 1948; Bahaeddin Ögel, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara 1962; a.mlf., "Uygurların Menşei Efsanesi", *DTCFD*, VI/1-2 (1948), s. 17-24; a.mlf., "İlk Töles Boyları, Uygur, Ting-Ling ve Kao-ch'e'ler", *TTK Belleten*, XII/48 (1948), s. 795-831; a.mlf., "Uygur Devletinin Teşekkülü ve Yükseliş Devri", *TTK Belleten*, XIX/75 (1955), s. 331-376; a.mlf., "Doğu Göktürkleri Hakkında Vesikalar ve Notlar", *TTK Belleten*, XXI/81 (1957), s. 81-137; W. Samolin, *East Turkestan to the XII th. Century*, The Hague 1964; D. M. Dunlop, *The Jewish Khazars*, Princeton 1967; Tsai Wen-shen, *Li-Te-yü'nün Mektuplarına Göre Uygurlar*, Taipei 1967; C. Mackerras, *The Uighur Empire (744-840)*, Canberra 1968; T. Tekin, *A. Gramar of Orkhun Turkie*, Bloomington 1968; K. Czeglédy, *Nomad népek vándorlása napkelettől napnyugatig*, Budapeşt 1969; L. Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya* (trc. Sadrettin Karatay), İstanbul 1979, I-II; a.mlf., "Kırgız Kavim İsminin Menşei", *TM*, I (1925), s. 235-249; L. Rasonyi, *Tarihte Türk-lük*, Ankara 1971; Hakkı Dursun Yıldız, "Talas Savaşı Hakkında Bazı Düşünceler", *İÜ Ed.Fak. 50. Yıl Armağanı*, İstanbul 1973, s. 71-82; Ş. Bastav, "Sabir Türkleri", *TTK Belleten*, V/17-18 (1941), s. 53-99; Şehabeddin Tekin, "Mani Dininin Uygurlar Tarafından Devlet Olarak Kabul Edilişinin 1200. Yıldönümü Dolayısı ile Birkaç Not (762-1962)", *TDAY Belleten*, sy. 217 (1962), s. 1-11; Masao Mori, "A-Shih-tê Yüan-chên ve Tonyuquq", *İTED*, V/1-4 (1973), s. 87-89; İbrahim Kafesoğlu, "Türkler", *İA*, XII/2, s. 142-261.

İBRAHİM KAFESOĞLU

3. İslâmî Dönem. İslâm dininin Arabistan'da ortaya çıkışı (610) dünya tarihinde, özellikle de Asya tarihinde önemli bir dönüm noktası teşkil eder. İslâmiyet ortaya çıkışından sonraki ilk yüzyıl içinde Arap yarımadasından başlayarak Ön Asya, Anadolu, Azerbaycan, Orta Asya, Hindistan ve Uzakdoğu'ya kadar yayılmıştır. Kısa sürede bu kıtanın Araplar, İranlılar, Türkler, Gurlular, Moğollar, Hintliler, Çinliler gibi kalabalık, farklı ırk ve inançlara mensup milletleri geniş ölçüde bu yeni dini benimsediler.

1. Güneybatı Asya. a) Arap Yarımadası. Hz. Muhammed İslâmiyet'i tebliğ ederken karşılaştığı güçlükler yüzünden Mekke'den Medine'ye hicret etmiş ve o güne kadar tek bir hükümdarın hâkimiyeti altında birleşmemiş olan bir ülkede İslâm devletini kurmuştur (622). Mekke'nin fethiyle (630) İslâm devleti Arabistan'ın en güçlü siyasî teşekkülü haline gelmiş ve bütün yarımada bu devletin hâkimiyeti altına girmeye başlamıştır.

Hz. Ebû Bekir (632-634), Hz. Peygamber'in ölümüyle ortaya çıkan isyan ve irtidat olaylarını bastırdıktan sonra fetih harekâtını başlattı ve 633'te Irak'taki Hîre'yi İslâm topraklarına kattı. Fetih harekâtı Hz. Ömer devrinde (634-644) daha yoğun bir şekilde sürdürüldü. Irak ve İran'ın büyük bir kısmı fethedilerek Sâsânî Devleti'ne son verildiği gibi Suriye de zaptedilerek Bizans İmparatorluğu'na ağır bir darbe indirildi. Hz. Osman zamanında (644-656) İslâm devletinin sınırları Taberistan ve Horasan'a kadar uzandı. Hz. Ali dönemi (656-661) ise daha çok iç karışıklıklarla geçti.

Muâviye b. Ebû Süfyan tarafından kurulan Emevîler Devleti (661-750) Asya'daki ilk İslâm hânedanı olup bu dönemde İslâmiyet kıtanın en uzak sınırlarına ulaştı. Kuteybe b. Müslim kumandasındaki İslâm orduları Toharistan, Soğd, Buhara, Semerkant, Hârizm ve Fergana'yı fethederek Doğu Türkistan'daki Kaşgar'a kadar uzandı. Muhammed b. Kâsım da İndus vadisine kadar inip Belucistan, Pencap ve Sind'i fethetti. Bu dönem'in önemli merkezî Mültan ele geçirildi. İslâm mücahidleri ileri harekâta devam ederek Çin sınırına dayandı. Ayrıca Bizans hâkimiyetindeki Anadolu'ya akınlar düzenlendi. Ancak takip ettikleri hatalı politika sebebiyle vuku bulan isyanlar sonunda Emevîler'in yıkılması üzerine devlet idaresi Abbâsîler'e geçti (750-1258). Abbâsîler devrinde Bizans'ın Asya'daki topraklarına başarılı akınlar tertip edildi. Bu dönemde Asya ilim, kültür ve medeniyet sahasında önemli gelişmelere sahne oldu. Fakat IX. yüzyılın sonlarına doğru devletin siyasî birliği çözülmeye ve muhtelif bölgelerde mahallî hânedanlar kurulmaya başladı. X. yüzyılda Büveyhîler tarafından baskı altında tutulan ve makamlarından uzaklaştırılan Abbâsî halifeleri Selçuklu Türkleri'nin müdahalesiyle bu durumdan kurtuldular. Müktefi ve Nâsır-Lidînillâh gibi bazı halifeler devrinde yeniden toparlanma imkânı bulan Abbâsî Devleti Moğol istilâsına karşı koyamamış ve İlhanlı Hükümdarı Hülâgü'nün Bağdat'ı işgal edip son halife Musta'sım'ı öldürtmesiyle ortadan kaldırılmıştır (1258).

Abbâsîler devrinde Arabistan'ın çeşitli yerlerinde kurulan hânedanlardan biri de Karmatîler'dir (899-976). Merkezle-

ri Bahreyn olan Karmatîler Şîi-İsmâîlî fikirlere sahipti. 929'da Mekke'yi yağmalayarak Hacerüleşved'i alıp götürdüler. Fakat daha sonra Fâtîmîler'in müdahalesiyle geri vermek zorunda kaldılar. Yemen'de kurulmuş olan Suleyhîler de (1047-1138) Karmatîler gibi Şîi-İsmâîlî düşünceyi benimsemişlerdi. Aynı bölgede kurulan (1229) ve Eyyübîler'in etkisiyle Sünnî bir politika takip eden Resûlîler varlıklarını 1454'e kadar sürdürdüler. Kuzey Afrika'da kurulan ve daha sonra Mısır'ı ele geçiren Fâtîmîler (909-1171) Yemen ve Suriye'nin bazı şehirlerinde X-XII. yüzyıllarda hâkimiyet kurdular. Bunlardan başka Ziyâdîler (819-1021), Ya'fûrîler (861-963), Necâhîler (1021-1136), Süleymânîler (1058-1251), Zürey'îler (1083-1173) ve Hemdânîler (1099-1161) gibi bazı hânedanlar da Arabistan'da hüküm sürmüşlerdir.

Selâhaddin-i Eyyübî'nin Fâtîmîler'e son vererek Mısır'da kurduğu Eyyübîler Devleti (1171-1462) daha sonra Suriye, Yemen ve Diyarbekir'i de hâkimiyet sahalarına dahil etmiştir. Eyyübîler takip ettikleri siyasetle çeşitli İslâm kavimlerini ortak bir gaye uğrunda bir araya getirerek Haçlılar'a ağır bir darbe indirmeye muvaffak oldular. Selâhaddin-i Eyyübî 1187'de kazandığı Hittin Zaferi'nden sonra 15 Temmuz 1099'dan beri Haçlı işgali altındaki Kudüs'ü tekrar İslâm âlemine kazandırdı ve Eyyübîler Haçlılar'ı birkaç sahil şehri hariç sahip oldukları bütün şehirlerden uzaklaştırdılar. Selâhaddin-i Eyyübî ölümünden (1193) önce ülkeyi oğulları ve hânedanın diğer mensupları arasında taksim etti. el-Melikü'l-Kâmil'in 1238'de ölümü üzerine Eyyübîler iç karışıklıklar yüzünden zayıflamış, fakat Asya'daki hâkimiyetlerini çeşitli kollar halinde 1462 yılına kadar muhafaza etmişlerdir.

Mısır ve Suriye'de Eyyübîler'den zengin bir miras devralan Memlûkler (1250-1517) Moğollar'ı Aynicâlût'ta ağır bir bozguna uğratarak (1260) İslâm dünyasını büyük bir tehlikeden kurtardılar. Böylece Moğol istilâsı durdurulduğu gibi Suriye ve Filistin'deki Haçlı kalıntıları da temizlenmiş, Kilikya Rupen Krallığı'na son verilmiş ve Kıbrıs ele geçirilerek buranın dinî-askerî vasıflı korsanların yatağı olması önlenmiştir. Ayrıca Batı Avrupa'dan Akdeniz yoluyla Mısır'a yapılan hücumlara engel olunarak başta Haremeyn-i şerîfeyn olmak üzere bütün Arabistan himaye altına alınmıştır. İlim, kültür ve medeniyet sahasında da önemli eserler meydana getirilmiştir. Yavuz

Sultan Selim 1517'de Suriye ve Mısır'ı alarak Memlûkler Devleti'ne son vermiştir.

Abbâsîler'in Türk asıllı Mısır valisi Ahmed b. Tolun tarafından kurulan Tuluñoğulları 868-905 yılları arasında Mısır ve Suriye'de hüküm sürmüştür. Humâreveyh devrinde el-Cezîre'yi de hâkimiyet sahalarına katan Tuluñoğulları, Abbâsî kumandanı Muhammed b. Süleyman tarafından ortadan kaldırıldı. Abbâsîler'in hizmetindeki bir Türk kumandanı olan Muhammed b. Tuğç'un Mısır'da kurduğu İhsîdîler (935-969) zamanla Suriye ve Hicaz'ı da hâkimiyetleri altına aldılar ve Fâtîmîler tarafından yıkıldılar. 990-1096 yılları arasında Kuzey Suriye'de hüküm süren Ukaylîler ise Suriye Selçukluları tarafından yıkıldı. Sâlih b. Mirdâs'ın 1023'te Halep'te kurduğu Mirdâsîler hânedanı 1038'den itibaren dört yıl boyunca Fâtîmîler'e tâbi oldular. Daha sonra Abbâsî ve Selçuklu hâkimiyetini kabul ettiler ve 1079'da Ukaylîler tarafından tarih sahnesinden silindiler. İlim ve kültüre yaptıkları hizmetler ve Haçlılar'a karşı mücadeleleriyle meşhur olan Ammâroğulları 1070-1109 yılları arasında Trablusşam'da hüküm sürdüler.

1078'de Sultan Melikşah'ın kardeşi Tâcüddevle Tutuş tarafından kurulan Suriye Selçukluları Filistin, Suriye ve Kuzey Irak'a hâkim olmuş, bir ara hâkimiyet sahalarını güneyde Mısır'a, kuzeyde Diyarbekir'e kadar uzatmıştır. Tutuş'un 1095'te ölümü üzerine Suriye Selçukluları Dimaşk ve Halep olmak üzere iki kola ayrıldı ve birincisi 1104, ikincisi de 1118'de yıkıldı. Dimaşk Selçuklu Meliki Dukak'ın 1104'te ölümü üzerine atabegi Tuğtegin tarafından kurulan Börîler (Dimaşk Atabegliği) 1154'e kadar varlığını sürdürmüş, Bâtınîler'e ve Haçlılar'a karşı başarıyla mücadele etmişlerdir. Börîler devrinde Dimaşk mimari, iktisadî, ticarî açıdan büyük bir gelişme göstermiştir.

Abbâsîler'in Musul valisi Ebü'l-Heycâ tarafından 905'te Musul'da kurulan Hamdânîler, Nâsirüddeve Hasan zamanında tamamen bağımsız hareket ederek hâkimiyet sahalarını Diyârırebîa'dan Suriye içlerine kadar genişlettiler. Musul kolu 981'de Büveyhîler'e tâbi oldu ve nihayet 991'de Ukaylîler tarafından yıkıldı. Halep kolu ise Bizans İmparatorluğu'nun müdahalesine rağmen varlığını sürdürdü. Fâtîmîler 1004'te şehri istilâ ederek Hamdânîler'e son verdiler. 990-1117 tarihleri arasında Irak - İran

sınırında Annâzîler hüküm sürdüler. Ali b. Mezyed el-Esedî'nin 961'de merkezî Irak'ta kurduğu Mezyedîler, özellikle Seyfüddevle Sadaka zamanında Selçuklu hânedanı mensupları arasındaki taht kavgalarından faydalanarak çok güçlendiler. Fakat Muhammed Tapar Sadaka'yı öldürterek nüfuzlarını kırdı ve hânedan 1150'de Irak Selçukluları tarafından ortadan kaldırıldı.

Muhammed Tapar'ın oğlu Mahmud tarafından 1118'de kurulan Irak Selçukluları, Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'e tâbi olarak 1194'e kadar Irâk-ı Arab, Irâk-ı Acem'in batı tarafı ve Azerbaycan bölgesinde hüküm sürdü ve Hârizmşah Tekiş tarafından ortadan kaldırıldı. Merkezi Erbil olan Begteginîliler 1144-1232 yılları arasında Şehrizor, Tekrît, Sincar ve Harran civarına hâkim oldular. İmâdüddin Zengî tarafından kurulan Zengîler 1127-1222 tarihleri arasında el-Cezîre ve Suriye'de hüküm sürmüşlerdir. Irak ve Suriye'yi kendi hâkimiyeti altına almak isteyen Zengî, Dimaşk Atabegliği (Börîler) ve Haçlılar'la kıyasıya mücadele etmiş, 1144'te Urfa'yı Haçlı istilâsından kurtararak İslâm dünyasını sevince boğmuş ve haklı bir şöhrete kavuşmuştur. Zengî'nin 1146'da ölümü üzerine hânedan Halep ve Musul olmak üzere iki kola ayrılmıştır. Zengîler muhtelif şehirlerde yaptırdıkları medrese, cami, hastahane ve kervansaraylarla İslâm kültür ve medeniyetine hizmet etmişlerdir.

b) İran. İslâmiyet'in ortaya çıkışı sırasında Sâsânî hâkimiyetinde bulunan İran'ın büyük bir kısmı Hz. Ömer devrinde vuku bulan Kâdisiye (637), Celûlâ (637) ve Nihâvend (642) savaşlarından sonra İslâm orduları tarafından fethedildi. Hz. Osman ve Emevîler devrinde de sürdürülen fetih harekâtıyla İran'ın tamamı İslâm hâkimiyeti altına alındı. Bu dönemde Hazar denizi sahillerinde kurulmuş olan (665) Bâvendîler varlıklarını üç kol halinde 1349'a kadar sürdürdüler. Horasan'da başlatılan isyan sonunda Emevîler yıkılıp Abbâsîler iktidara gelince (750) diğer İslâm ülkeleri gibi İran da onlara tâbi oldu. Abbâsîler'in X. yüzyılın ilk yarısından itibaren çözülmeye başlaması üzerine İran'da bazı mahallî hânedanlar ortaya çıktı. Bunların en önemlilerinden biri olup Horasan'da kurulan Tâhîrîler (821-873), Saffârîler ve Sâmânîler tarafından yıkıldı. Onların yerini Sistan'da kurulan Saffârîler (867-1495) aldı. Zamanla bütün İran'a hâkim olan Saffârîler bununla da yetinmeyecek Mâverâünnehir'i ele geçirmeye kal-

kışınca Sâ mânîler'le karşı karşıya geldiler ve sonunda Sâ mânîler Sistan'a hâkim oldular. Bununla beraber Saffârîler Gaznelîler, Selçuklular ve Gurlular'a tâbi olarak Moğol ve Timurlu istilâsından sonra da 1495'e kadar varlıklarını sürdürdüler. Bir Türk hânedanı olan Sâcoğulları 889-930 yılları arasında Azerbaycan'da hüküm sürdüler. 916'da Kuzeybatı İran'da, Deylem ve Azerbaycan'da hâkimiyet kuran Müsâfirîler 1090'da yerlerini Hasan Sabbâh tarafından kurulan İsmâîlî Devleti'ne terketmek zorunda kaldılar. X. yüzyılda Kirman'da İran asıllı bir hânedan olan İlyâsîler hâkimiyet tesis etti. İran'da kurulmuş hânedanlardan biri de X-XI. yüzyıllarda Horasan'da hüküm süren Simcûrîler'dir. X. yüzyılda Azerbaycan'da kurulan Ravvâdî hânedanı Selçuklular'a tâbi olarak 1071'e kadar varlıklarını korudu ve Ahmedîlîler tarafından yıkıldılar. 916'da Deylem ve Azerbaycan'a hâkim olan Müsâfirîler 1090'da Alamut İsmâîlîleri tarafından ortadan kaldırıldılar. İran'da kurulmuş olan başka bir hânedan da Ziyârîler olup 927-1090 tarihleri arasında Taberistan'da hüküm sürmüşler ve İsmâîlîler tarafından yıkılmışlardır. İran'da hüküm süren Deylemlî hânedanların en büyüğü olan Büveyhîler (932-1062) Bağdat'a girerek (945) Abbâsî halifelerini 110 yıl boyunca vesâyet altında tuttular. Büveyhîler'in en büyük hükümdarlarından Adudüddeve Irak, Güney İran ve Uman'ı hâkimiyeti altına alarak Ziyârîler, Hamdânîler ve Sâ mânîler gibi hânedanlara karşı genişleme politikası takip etti. Adudüddeve'nin ölümünden sonra aile içinde büyük bir mücadele başladı ve bazı topraklar Gaznelîler tarafından ilhak edildi. 951'de kurulan ve Arrân, Doğu İrmîniye ve Kuzey İran'da hüküm süren Şeddâdîler'in bir kolu Selçuklular (1075), bir kolu da Gürcüler tarafından ortadan kaldırıldı (1174). Büveyhîler'in çöküş döneminde Orta ve Batı İran'da hüküm süren Kâkeveyhîler (1008-1051) daha sonra Selçuklular'a tâbi olarak 1119'a kadar varlıklarını muhafaza ettiler.

İran'da hâkimiyet tesis etmiş olan devletlerin en büyüklerinden biri olan Büyük Selçuklular'ın (1040-1157) ilk hükümdarı Tuğrul Bey 1055'te Bağdat'a girerek Abbâsîler'i Büveyhîler'in tahakkümünden kurtardığı gibi halefi Alparslan da Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'i yenerek kazandığı Malazgirt Zaferi'yle (26 Ağustos 1071) Anadolu'yu Türkler'e açtı. Oğlu Melikşah dönemin-

de devletin sınırları Kâşgar'dan İstanbul'a ve Akdeniz'e, Kafkaslar'dan ve Aral gölünden Hint denizi ve Yemen'e kadar genişledi. Onun ölümüyle başlayan fetret devrinde devlet zayıfladı ve Sencer'in 1118'de tahta geçmesiyle Selçuklular ikinci imparatorluk devrini yaşadılar. İslâm dünyasını Bâtînîler, Haçlılar ve Bizans'a karşı başarıyla müdafaa eden Büyük Selçuklular Katvan'da Karahıtaylar karşısında mağlûp olunca büyük bir sarsıntı geçirdiler (1141) ve nihayet Oğuz istilâsıyla yıkıldılar (1157). İran'da hüküm süren Kirman Selçukluları 1048'de Çağrı Bey'in oğlu Kavurd tarafından kurulmuş ve Oğuz beylerinden Emîr Dînâr'ın 1187'de başşehir Berdesîr'i istilâsına kadar bölgede hüküm sürmüşlerdir. Hasan Sabbâh tarafından Elburz dağları üzerindeki Alamut'ta kurulan (1091) İsmâîlîler (Haşşâşîn) hânedanı etrafa dehşet saçan cinayetleriyle 1256 yılına kadar ayakta kaldı ve söz konusu tarihte Hülâgû tarafından yıkıldılar. Suriye'deki kol ise 1273'e kadar varlığını korudu.

İran'ın Fars eyaletinde hüküm süren bir Türk hânedanı olan Salgurlular, 1148'de Muzafferüddin Sungur tarafından kuruldu. Önce Selçuklular'a, daha sonra da Hârizmşahlar ve Moğollar'a tâbi olan Salgurlular'ın son hükümdarı Atabeg Âbiş Hatun Hülâgû'nun oğlu Mengü Timur ile evlenmiş ve ülke toprakları İlhanlı hâkimiyetine girmiştir (1286). Kuzeybatı İran'ı ellerinde tutan İldenizliler (1137-1225), Irak Selçukluları'ndan Arslan b. Tuğrul zamanında hâkimiyetlerini güneyde İsfahan'a, kuzeyde Gürcistan ile Şirvan'a kadar yaydılar ve Hârizmşahlar tarafından yıkıldılar. Kirman 1222-1306 yılları arasında Barak Hâcib tarafından kurulan Kutluğhanlılar sülâlesinin hâkimiyetindeydi. Cengiz Han'ın torunu Hülâgû tarafından 1256'da kurulan İlhanlılar İran, Irak, Kafkasya ve Anadolu'da hüküm sürdüler. 1256'da İsmâîlîler'in karargâhı Alamut'u, 1258'de Abbâsîler'in başşehri Bağdat'ı ele geçiren Hülâgû Filistin'de Aynicâlût'ta Memlük kuvvetlerine mağlûp oldu (1260). Kubilay Han'ın 1294'te ölümünden itibaren Çin'deki büyük hanlarla irtibatları kopan İlhanlılar, Ebû Saîd'in meşrû bir vâris bırakmadan ölümüyle Celâyirîler vb. mahallî hanedanların tahakkümü altına girdiler ve 1353'te yıkıldılar. Birçok karışıklıklara rağmen İlhanlılar devrinde İran refah içinde yaşadı. İlhanlı başşehirleri Tebriz ve Merâğa önemli bir ilim ve kültür merkezi haline geldi. Özellikle fen bilimleri ve tarih yazıcılığı alanında

ciddi gelişmeler oldu. 1314-1393 tarihleri arasında Güney İran'a Muzafferîler hâkim oldular. Timur 1393'te İran'ı istilâ ettiği sırada Muzafferîler'in son hükümdarı Mansûr bütün Fars ve Irak'ı yönetimi altında tutmaktaydı. Hânedan, mensupları arasındaki mücadeleler sonunda zayıfladı ve Timurlular tarafından yıkıldı. İlhanlı valilerinden Hasan-ı Büzürg tarafından kurulan Celâyirîler 1336-1432 yılları arasında Irak ve Azerbaycan'da hüküm sürmüş ve toprakları Karakoyunlular tarafından istilâ edilmiştir. 1378'de Diyarbekir'de kurulan Akkoyunlu hânedanı zamanla İran üzerinden Horasan'a, Irak ve Fars körfezine kadar uzanan sahaya hâkim oldu. Uzun Hasan zamanında güçlü bir devlet haline gelen Akkoyunlular 1473'te Osmanlılar karşısında mağlûp olmuş, 1508'de Safevîler tarafından ortadan kaldırılmışlardır. 1380'de Van ve Urmiye gölleri çevresinde kurulan Karakoyunlular zamanla Azerbaycan ve Anadolu'nun doğusunu, Irak, Fars, Kirman ve Uman'ı da hâkimiyet sahalarına kattılar ve 1468'de Akkoyunlular tarafından yıkıldılar.

Adını Şeyh Safiyyüddin'den alan Safevî hânedanı 1501'de Şah İsmâîl tarafından kuruldu. 1509'da Bağdat'ı ele geçiren Şah İsmâîl ertesi yıl Şeybânîler'i Merv yakınında mağlûp ederek sınırlarını İran'dan Ceyhun nehrine kadar genişletti. Osmanlılar'la uzun ve sürekli bir mücadeleye giren Safevîler zaman zaman Avrupa devletleriyle müttefik oldular. II. Abbas'ın 1666'da ölümünden sonra çökmeye başlayan Safevîler 1732'de Avşar Hükümdarı Nâdir Şah tarafından yıkıldı. Safevîler'in Horasan, Kirman, Sistan ve Mâzenderan valisi olan Nâdir Şah 1736'da bağımsız Avşarlar hânedanını kurdu ve Osmanlılar'a müracaat ederek mezhep ayrılıklarından kaynaklanan savaflara son verilmesini istedi. Ancak bu arzusunu gerçekleştiremedi. Nâdir Şah'ın 1747'de öldürülmesiyle Avşarlar'ın ihtişamı söndü ve hânedan 1795'te Zendler tarafından yıkıldı. Muhammed Kerim Han 1750'de Zendler hânedanını kurdu. Onun zamanında İran ile Avrupa ülkeleri arasında ticaret çok gelişti. Fakat ölümü üzerine ülkede iktidar kavgası başladı. Bu yüzden rakipleri Kaçarlar karşısında tutunamadılar ve İsfahan'ı onlara terk ederek kaçtılar. Son hükümdar Lutf Ali Han Kirman'da öldürülünce İran'ın tamamı Kaçarlar'ın eline geçti (1794). Kaçarlar hânedanının kurucusu Ağa Muhammed Han Anadolu'daki Türkmen kabilelerinden birine mensuptu. 1779'da

da Esterâbâd'da bağımsızlığını ilân etti ve Zendler'i bertaraf ettikten sonra Tahran'ı başşehir yaptı. Kaçarlar hânedanı Ruslar'la yaptıkları mücadelede başarılı olamadılar ve 1828 Türkmençay Antlaşması'yla Azerbaycan'ı kaybettiler. Rızâ Şah Pehlevî 1924'te Kaçarlar hânedanı'na son verdi.

c) Anadolu. İslâm'ın yayılışı sırasında Bizans İmparatorluğu'nun hâkimiyetinde bulunan Anadolu Emevîler ve Abbâsîler zamanında birçok akınlara mâruz kaldı ve hemen her yaz kış gerçekleşen bu seferler sonunda bazı şehir ve kaleler fethedildi. Anadolu'ya ilk Selçuklu akını 1015-1021 tarihleri arasında Çağrı Bey tarafından yapıldı. Keşif mahiyetindeki bu ilk seferi çeşitli Türk beylerinin gerçekleştirdiği diğer seferler takip etti. Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan itibaren daha sistemli bir şekilde sürdürülen bu akınlar 26 Ağustos 1071'de Malazgirt Zaferi'yle sonuçlandı ve Anadolu kapıları Türkler'e açıldı. Malazgirt Zaferi'nden sonra Alp Arslan kumandanlarını Anadolu'ya ilk fethine memur etti ve çok kısa bir zaman içerisinde Anadolu'nun büyük bir kısmı Türkler'in eline geçti. Anadolu'nun fethiyle görevlendirilen bu Türk beyleri fethettikleri yerlerde kendi adlarıyla çeşitli beylikler kurmuşlardır. Bunların en önemlilerinden biri olan Dânişmendîler 1071-1178 yılları arasında Sivas, Malatya, Kayseri, Tokat, Amasya ve civarında hüküm sürmüşlerdir. Haçlılar'a karşı önemli zaferler kazanan ve bir ara Anadolu'nun en güçlü devleti haline gelen ve Melik Muhammed'in 1143'te ölümü üzerine iki kola ayrılan Dânişmendîler'in Sivas kolu 1175, Malatya kolu ise 1178'de Anadolu Selçukluları tarafından yıkıldı. Malazgirt Zaferi'nden sonra Erzincan, Kemah, Divriği ve Şebinkarahisar'ı fetheden Mengüçük Gazi tarafından kurulan Mengüçükler 1228'e kadar varlıklarını sürdürdüler. Anadolu'da kurulan ilk Türk beyliklerinden biri olan Saltuklular ise 1071-1202 tarihleri arasında Erzurum, Pasinler, Tercan, İspir, Oltu, Tortum, Micingerd, Bayburt ve civarında hâkimiyet kurdular. 1085-1394 yılları arasında Bitlis ve Erzen şehirlerinde hüküm süren Dilmaçoğulları'nın Bitlis kolu Ahlatşahlar, Erzen kolu da Timurlular tarafından ortadan kaldırıldı.

Batı Anadolu'da ise Çaka Bey tarafından İzmir'de kurulan (1081-1096) Türk beyliği zamanla Urla ve Foça şehirleriyle Midilli, Sakız, Sisam, İstanköy ve Rodos adalarını da hâkimiyet alanlarına kattı.

Tannıbermiş adlı başka bir Türk beyi de aynı tarihlerde Efes'te bağımsız bir beylik kurdu.

Sultan Melikşah zamanında Kutalmış'ın oğulları Süleyman Şah, Mansûr, Alp İlig ve Devlet Orta Anadolu'yu geçerek Marmara denizi sahillerine kadar geldikleri gibi diğer bazı Selçuklu beyleri de Orta ve Batı Anadolu'da faaliyetlerini sürdürdüler. Anadolu'da kurulan beyliklerin en eskilerinden biri olan Mervânîler 983-1085 yılları arasında Diyarbakır, Ahlat ve Malazgirt'te hüküm sürmüşlerdir. Nasrûddeve Ahmed b. Mervân'ın elli yıldan fazla süren emirliği zamanında en müreffeh dönemlerini yaşayan Mervânîler'in ülkesi Sultan Melikşah zamanında Selçuklu topraklarına kattı. Adını Artuk b. Eksük adlı bir Türk beyinden alan Artuklu hânedanı üç kola ayrılarak 1102-1408 tarihleri arasında Hısnıkeyfâ, Âmid, Mardin, Meyyâfârikîn ve Harput'ta hüküm sürdü. Haçlılar karşısında başarıyla mücadele eden ve zaman zaman onlara ağır darbeler indiren Artuklu hükümdarları XIII. yüzyılda Anadolu Selçukluları'na, Hârizmşahlar'a ve nihayet Moğollar'a itaat arzettiler ve 1408'de Karakoyunlular tarafından ortadan kaldırıldılar.

Osmanlılar'dan önce Anadolu'da kurulan devletlerin en büyüğü, hiç şüphesiz Kutalmışoğlu Süleyman Şah tarafından İznik'te kurulan (1075) Anadolu Selçuklu Devleti idi. Süleyman Şah İznik'e iyice yerleştikten sonra hâkimiyet sahasını genişletmek maksadıyla Güneydoğu Anadolu istikametinde sefere çıktı ve Tarsus, Adana, Misis, Aynizerbâ, Antakya, İskenderun, Gaziantep, Artah, Hârim, Tel Bâşir, Göksun ve Ra'bân'ı fethedip topraklarına kattı. Onun Kuzey Irak ve Kuzey Suriye'yi de kendi topraklarına katmak istemesi Tutuş ile savaşmasına ve ölümüne sebep oldu (1086). Altı yıl sonra yerine geçen oğlu I. Kılıcarslan Bizans İmparatorluğu ve Haçlılar'la mücadele etti, zaman zaman onlara ağır darbeler indirmesine rağmen başşehir İznik'in 19 Haziran 1097'de Haçlılar tarafından işgaline ve Bizans'a teslim edilmesine engel olamadı. Bu yüzden Kılıcarslan Marmara sahillerini bırakıp Orta Anadolu'ya çekildi ve Konya'yı başşehir yaptı, daha sonra da şark seferine çıktı. Malatya'yı aldıktan sonra Musul ileri gelenlerinin daveti üzerine Nisan 1107'de bu şehre girdi ve Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar adına okunmakta olan hutbeye son verdi. Fakat Büyük Selçuklu Emîri Çavlı ile yaptığı

ğı savaşta mağlûp oldu ve Habur nehrinde boğularak öldü (Temmuz 1107). Onun ölümüyle Anadolu Selçuklu Devleti büyük sarsıntı geçirdi ve Bizans İmparatorluğu Anadolu'daki bazı yerleri istilâ etti. Ermeniler de Maraş, Elbistan ve Ceyhan yöresini işgale başladılar. Haçlılar ise devamlı olarak Türk topraklarına saldırılar düzenliyorlardı. Sultan Mesud devrinde Anadolu'da üstünlük Dânişmendîler'e geçti ve bu durum Dânişmendî Melik Muhammed'in 1148'de ölümüne kadar sürdü. Sultan II. Kılıcarslan zamanında Malazgirt Zaferi'nden yaklaşık bir asır sonra Miryokefalon'da (Myriakephalon) Bizans'a ikinci ağır darbe indirildi ve Bizans'ın Anadolu'yu istilâ ümitleri tamamen yok edildi (1176). I. Gıyâseddin Keyhusrev devrinde Antakya, I. İzzeddin Keykâvus zamanında da Sinop fethedilerek Akdeniz ve Karadeniz'de Türk ticaretinin gelişmesi için büyük gayret sarfedildi. I. Alâeddin Keykubad dönemi Anadolu Selçukluları'nın zirvede olduğu bir dönemdir. İktisadî, ticarî, siyasî ve askerî sahalarda büyük başarı sağlanmış, Alanya da bu sırada fethedilmiştir (1221-1223). I. Alâeddin ayrıca ilim, kültür ve sanatın gelişmesinde de önemli rol oynamıştır. II. Gıyâseddin Keyhusrev zamanında vuku bulan Babaî İsyanı (1240) Selçuklu Devleti'ni zayıf düşürmüştü ve bundan faydalanan Moğollar 4 Temmuz 1243 tarihinde Köseadağ'da Selçuklu ordusunu mağlûp etmiştir. Bu bozgunun sonu Anadolu 1277'ye kadar Moğol valileri tarafından idare edilmiştir. Memlûk Sultanı Baybars, Selçuklu devlet adamlarının daveti ve ülkesine sığınmış olan bilginlerin teşvikiyle Anadolu'ya gelmiş ve 15 Nisan 1277'de Moğol ordularını ağır bir bozguna uğratmıştır. Fakat Haziran 1277'de Anadolu'ya gelen Abaka Han birçok şehri yakıp yıktı. II. Gıyâseddin Mesud devrinde devletin siyasî, askerî ve malî sahadaki bütün makamları Moğollar'ın eline geçti. II. Gıyâseddin Mesud 1298'de azledilerek yerine III. Alâeddin Keykubad getirildi. 1302'de o da aynı âkıbete uğradı ve II. Gıyâseddin Mesud tekrar Selçuklu tahtına geçti; onun ölümüyle Anadolu Selçuklu Devleti de ortadan kalkmış oldu (1308).

Taht kavgalarının bütün şiddetiyle devam ettiği dönemde İslâm dünyası hilâl-haç mücadelesinin en mühim bir safhasını teşkil eden Haçlı istilâsına mâruz kaldı. XI. yüzyılın sonlarında başlayan bu hareket asırlarca devam etti. XI. yüzyılın son yıllarına doğru bilhassa dinî, iç-

timâî ve iktisadî sebeplerle ortaya çıkan Haçlı hareketi Batı Avrupa'da Vatikan Kilisesi'nin önderliğinde başlatıldı. Bu seferlerin sebepleri arasında, İslâm'ın giderek Hristiyanlık aleyhine evrensel bir din haline gelmesi, Malazgirt Zafere'nden çok kısa bir süre sonra Anadolu, Suriye ve Filistin'in müslüman Türkler'in hâkimiyetine geçmesi, İznik'in başşehir olduğu bir Türk devletinin kurulması, Çaka Bey'in İzmir'de kurduğu kuvvetli bir donanma ile Bizans'ı tehdit etmesi önemli bir yer tutmaktadır. Türkler'in Rumeli'ye geçmelerini önlemek, onları Anadolu, Suriye, Filistin ve Akdeniz'den uzaklaştırmak ancak bütün Hristiyan dünyasının birlikte hareket etmesi halinde başarılabilir. Hilâle karşı hacın savunulması görevini üzerine alan Bizans, artık müslüman Türkler karşısında bunu gerçekleştirebilecek durumda değildi.

Papa II. Urban, 18-28 Kasım 1095 tarihleri arasında bütün Batı Avrupa'nın ileri gelen din adamlarının katıldığı bir toplantıda bu büyük harekâta süratle hazırlanmaları gerektiğini anlattıktan sonra ilk büyük Haçlı kitlesinin hareket geçmesini temin etmiştir. Ertesi yıl yani 1096'da Pierre L'Ermitte idaresinde heyecanlı fakat disiplinsiz bir Haçlı kitlesi düzensiz bir vaziyette Belgrad, Niş, Sofya, Filibe ve Edirne üzerinden İstanbul'a gelmiş ve Bizans İmparatoru Alexios Komnenos tarafından 6 Ağustos 1096 tarihinde Anadolu yakasına geçirilmiştir. Savaş disiplininden uzak bu Haçlı kitlesi Eylül 1096'da Sultan Kılıcarşan tarafından bozguna uğratılmış ve kurtulanlar İstanbul'a sığınmışlardır.

İlkinin aksine ikinci defa sefere hazırlanan ordular düzenli ve disiplinli, savaş kabiliyeti yüksek şövalyelerden oluşuyordu. Meşhur kontların idaresinde dört kol halinde hareket geçen yeni Haçlı kuvvetleri Anadolu'ya geçerek Mayıs 1097'de İznik'i kuşattılar. Selçuklu Sultanı I. Kılıcarşan ordusunu İznik Hisarı önündeki ovada savaşa soktu. Çok çetin geçen bu çarpışmalar sırasında her iki taraf da ağır zayıyat verdi. Sonunda Selçuklular İznik'i kendi mukadderatına bırakarak Haçlılar'ı dağlık bölgelerde ve geçitlerde sıkıştırmak gayesiyle geri çekildiler. Haçlılar şiddetli hücumlar sonunda İznik'i ele geçirerek Bizans'a teslim ettiler (19 Haziran 1097).

Haçlılar Eskişehir-Konya-Ereğli yoluyla Kilikya'ya doğru hareket ettiler. Ereğli'de ana ordudan ayrılan büyük bir Haçlı birliği de Kayseri, Gökşun ve Maraş

yoluyla Antakya istikametinde ileri harekâta geçti. Haçlı reislerinden Baudouin de Boulogne 10 Mart 1098'de Urfa Haçlı Kontluğu'nu kurdu. Antakya'ya varan Haçlı kuvvetleri ise burçlardan birini korumakla görevli Ermeni asıllı Firüz ile anlaşarak 3 Haziran 1098'de şehri işgal ettiler ve Antakya Prensliği'ni kurdular. Bir yıl sonra asıl hedefleri olan Kudüs'e hareket eden Haçlı birlikleri 15 Temmuz 1099'da burayı da işgal ederek binlerce müslümanı kılıçtan geçirdiler ve Kudüs Haçlı Krallığı'ni kurdular. Müslümanların birbirleriyle mücadele halinde olmalarından faydalanan Haçlılar zamanla bütün Suriye sahillerini işgal ettiler. İmâdeddin Zengî'nin 1144'te Urfa'yı fethi bütün dünyada büyük bir yankı uyandırdı. Urfa'nın Hristiyan âlemi için taşıdığı önemi çok iyi takdir eden ve Haçlılar'ın burayı üs olarak kullanıp el-Cezîre ve Suriye'deki müslümanlara nasıl zarar verdiklerini gayet iyi bilen İslâm âlemi bu olayı bir bayram sevinciyle kutlarken Hristiyanlar da o ölçüde üzüldüler. Bu gelişmeler üzerine Aziz Bernard derhal II. Haçlı Seferi hazırlıklarına başladı. Papa III. Eugenius'un emriyle yeni bir sefer düzenlendi. Fransa Kralı VII. Louis ve Alman İmparatoru III. Conrad'ın katıldığı bu II. Haçlı Seferi Dimaşk önlerinde başarısızlıkla sonuçlandı (1148).

Selâhaddin-i Eyyûbî Hittin Zafere'nden birkaç hafta sonra Kudüs'ü de fethe-dince (1187) Avrupa'da yeni bir huzursuzluk başladı. Hristiyan âlemi bu haberle âdeta beyninden vurulmuşa dönmüştü. Papa VIII. Gregorius'un emriyle kutsal emanetlerin en büyüğü olan Gerçek Haç'ı müslümanların elinden kurtarmak üzere yeni bir Haçlı Seferi başlatıldı (1189). Bu III. Haçlı Seferi'ne Fransa Kralı III. Philip, Alman İmparatoru I. Frederick Barbarossa, Arslan Yürekli lakabıyla tanınan İngiltere Kralı Richard katıldı. Alman imparatoru Anadolu'yu geçerek Konya üzerinden Tarsus'a geldi ve burada bir nehirden yüzerken boğularak öldü (1190). Diğer Haçlı birlikleri 1191'de Akkâ'yı kuşatarak ele geçirdiler. Daha sonra Arsuf ve Yafa da Haçlılar tarafından işgal edildi ve sonunda Kral Richard ile Selâhaddin-i Eyyûbî arasında bir anlaşma imzalandı. Haçlılar'ın bu seferdeki en büyük kazançları Kıbrıs'ın zaptedilmesiydi. Papa III. İnnocentius'un fermanıyla 1198'de müslümanlara karşı başlatılan IV. Haçlı Seferi amacıyla saptırılarak İstanbul'un işgaliyle sonuçlanmıştır (1204). V. Haçlı Seferi sonunda ise Dimyat Haçlılar'ın eline geç-

ti (1219). Papalık elçisi Pelagius 1221'de Kahire'ye doğru yürüdüysen de Nil'i geçemedi ve geri çekildi. 27 Ağustos 1221'de yapılan anlaşmayla Dimyat müslümanlara teslim edildi. VI. Haçlı Seferi sonunda Eyyübîler'le yapılan bir anlaşmayla Kudüs, Beytülâhm ve Nâsıra Haçlılar'a bırakıldı (1229). Kudüs 1244'te tekrar müslümanların eline geçti. VII. Haçlı Seferi'yle Haçlılar 6 Haziran 1249'da Dimyat'ı tekrar işgal ettiyse de 1250'de Eyyübî Hükümdarı Turan Şah Haçlı ordularını yenip Dimyat'ı geri aldı. Eyyübîler'in yerini alan Memlûkler doğudaki Haçlı şehirlerini birer birer zaptettiler. Haçlılar'ın son kalesi Akkâ da 1291'de Memlûkler'in eline geçti. Haçlı seferleri XV. yüzyıla kadar sürmekle beraber bunların amacı artık Asya'daki kutsal toprakları kurtarmak değil Avrupa'daki Türk ilerleyişini durdurmaktır.

1243'te Köseadağ Savaşı'nda Moğollar'a mağlûp olan Anadolu Selçuklu Devleti giderek zayıflamaya ve ülke Moğol valiler tarafından idare edilmeye başlanmıştı. Selçuklu topraklarının Moğol istilâsıyla karşı karşıya kaldığını gören ve bu durumdan rahatsız olan Türk beyleri, 1277 yılından itibaren Anadolu'daki Moğol baskısının azalmasından faydalanarak bağımsızlıklarını ilân etmiş ve çeşitli beylikler kurmuşlardır. Anadolu beylikleri denilen bu devletlerin başlıcaları şunlardır: Karamanoğulları (Ermenek 1256-1483), İnanoğulları (Denizli 1261-1368), Sâhib Atoğulları (Afyonkarahisar 1275-1341), Menteşeoğulları (Muğla ve civarı 1280-1424), Karesioğulları (Balıkesir 1297-1360), Germiyoğulları (Kütahya 1300-1429), Eşrefoğulları (Beyşehir, Seydişehir XIII. yüzyıl), Saruhanoğulları (Manisa 1302-1410), Aydınoğulları (Aydın-eli 1308-1426), Alâiye Beyliği (Alanya 1293-1471), Hamidoğulları (Eğridir, Antalya 1301-1423), Dulkadiroğulları (Elbistan, Maraş 1339-1521), Ramazanoğulları (Adana 1352-1608), Eretnaoğulları (Orta Anadolu 1335-1381), Çobanoğulları (Kastamonu 1227-1309), Candaroğulları (Kastamonu, Sinop 1292-1462), Pervâneoğulları (Sinop 1277-1322), Tâceddinoğulları (Niksar 1348-1428), Kadı Burhâneddin Devleti (Sivas 1381-1398).

Asya ve Avrupa kıtalarının tabii bir geçit yerini teşkil eden Anadolu yarımadasının batı kesiminde XIII. yüzyılın ortalarında ortaya çıkan Türkmen beyliklerinden biri de Osmanlılar'dır. Anadolu'ya gelişleri ve menşeleri menkıbeler içerisinde âdeta kaybolmuş olan, ancak Oğuzlar'ın Kayı boyuna mensup olduk-

ları bilinen Osmanlılar, Selçuklular tarafından Bizans'a karşı gazâ faaliyetlerinin gerçekleştirildiği Batı Anadolu uç bölgesinin kuzey kısmına, Söğüt ve Domanic yöresine yerleştirildiler. Bir yandan Bizans'a karşı gazâda bulunup topraklarını genişletirken bir yandan da civardaki Türkmen beylikleri üzerinde hâkimiyet kurmaya çalıştılar. Avrupa yakasına geçip yerleşmeye başlamaları ve burada tutunmaları gazânın liderliği sıfatını kendilerine kazandırarak Anadolu'daki diğer beylikler arasında üstünlük sağlamalarına yol açtı. 1350-1361 yılları arasında Anadolu'da Kızılırmak boylarından Rumeli'de Meriç'e kadar uzanan sahaya hâkim kuvvetli bir devlet olarak ortaya çıktılar. I. Bayezid zamanında Batı Anadolu'daki beylikler, Karamanoğulları, Sivas yöresindeki Kadı Burhâneddin Devleti, Candaroğulları, Canik ve yöresindeki mahallî beyler Osmanlı hâkimiyetini tanıdılar; Fırat'ın batısında kalan topraklar ele geçirildi. Bu dönemde Anadolu'daki Türk birliği büyük ölçüde temin edildi ise de 1402'de Timur önünde uğranılan mağlûbiyet, alınan toprakların eski sahiplerinin eline geçmesine ve Osmanlı Devleti'nin büyük bir sarıntı geçirmesine yol açtı. Bundan sonraki Fetret dönemi (1403-1413) Bayezid'in oğulları arasında mücadeleler içinde geçti ve Çelebi Mehmed'in hâkimiyet kurması devletin yeniden toparlaması ile sonuçlandı. 1413'ten 1453'e kadarki dönem ise toparlanma ve Fetret devri meselelerini çözüme kavuşturma mücadelelerine sahne oldu. İstanbul'un fethi (1453), Fâti Sultan Mehmed'in siyasi, askerî, idarî, iktisadî sahalarda gerçekleştirdiği reformlar Osmanlı Devleti'ne İslâm dünyasında büyük bir nüfuz kazandırdı. Devleti merkezîyetçi bir Türk-İslâm devleti haline getiren Fâti Sultan Mehmed, Anadolu birliğini sağlamak amacıyla Karamanoğulları'nı ortadan kaldırdığı gibi (1468), Anadolu'da Timur'un siyasetini takip etmek isteyen Akkoyunlu Uzun Hasan'ı Otlukbeli'nde bozguna uğrattı (1473). Yapılan antlaşma sonucu Osmanlı toprakları doğuya doğru genişledi. Ayrıca Fâti, Venedik ile ittifak teşebbüsünde bulunan Akkoyunlular'a karşı Timur'un torunu Hüseyin Baykara ile anlaşma yapmaya çalıştı. Bu teşebbüs Osmanlıların Orta Asya hanları ile ittifak kurma çalışmalarının başlangıcını teşkil eder. Osmanlılar bu dönemde Dulkadiroğulları üzerinde nüfuz sağlamak için Memlükler'le mücadeleye girdiler ve bunun sonucunda II.

Bayezid zamanında Çukurova'da ilk Osmanlı-Memlük çatışması meydana geldi. Trabzon Rum İmparatorluğu'nu ortadan kaldıran Fâti, böylece Toroslar'a kadar Anadolu'yu hâkimiyeti altına aldı ve bugünkü Anadolu Türk yurdunun temelini atmış oldu.

XVI. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin altın çağını teşkil etti. Bu dönemde Orta Avrupa'ya Viyana kapılarına kadar dayanan Osmanlılar, doğu ve güney siyaseti ile Ortadoğu ve Ön Asya'da hâkimiyet kurdular. Yavuz Sultan Selim 1514 Çaldıran Zaferi ile Anadolu üzerindeki Safevî emellerine set çekerek doğudan gelen bu tehlikeyi bertaraf etti. Ayrıca Doğu Anadolu'ya hâkim olma, Irak ve Azerbaycan'a doğru yayılma yolunda önemli bir adım atılmış oldu. Doğu ve Güneydoğu Anadolu hâkimiyet altına alındığı gibi Suriye ve Mısır da ele geçirildi (1516-1517), Memlük Sultanlığı'na son verildi. Mukaddes yerlerde ve Yemen'de Osmanlı nüfuzu kuruldu. Hicaz bölgesini tehdit eden ve baharat yolunu ellerine geçirmiş olan Portekizliler'e karşı mücadele başlatıldı. Osmanlılar özellikle bu faaliyetleriyle İslâm dünyasında üstün bir mevki kazandılar. Bu üstünlük, Hindistan'daki küçük İslâm devletlerinin Portekiz baskısı karşısında Osmanlılar'dan yardım istemeleri yanında Orta Asya hanlıklarının Safevî ve Rus saldırılarına karşı Osmanlılar'a müracaatları ile de doruk noktasına ulaştı. Özellikle Kanûnî Sultan Süleyman zamanında bir dünya devleti haline gelen Osmanlılar XVI. yüzyılın son çeyreğinde doğudaki hâkimiyetlerini İran içlerine, Kafkasya'ya kadar uzattılar. Basra, Şehrîzor, Lûristan, Gence, Tebriz, Karabağ, Tiflis Osmanlı hâkimiyeti altına girdi. Ancak İran ile doğudaki mücadeleler sürdü ve nihayet 1639 Kasrîşîrin Antlaşması Osmanlı-İran sınırına katı şeklini verdi.

1596-1610 yıllarında Osmanlılar'ı içten sarsan büyük bir buhran baş gösterdi. Özellikle Anadolu'da çeşitli iktisadî ve sosyal sebepler yüzünden ortaya çıkan Celâlî isyanları Osmanlı idaresini çok meşgul etti. Uzun süren İran ve Avusturya savaşları da devlet nizamının sarsılmasının bir başka önemli âmil oldu. Avrupa'nın gelişen ekonomik sistemleri Osmanlılar'ı da etkisi altına aldı ve Osmanlı toprakları giderek tek taraflı bir pazar haline geldi. Avrupa'da gelişen askerî tekniklere de ayak uyduramadı, başarısızlıklar birbirini takip etti ve fütihat durdu. Bilhassa 1683 Viyana bozgunu Avrupa topraklarındaki

gerilemenin başlangıcını teşkil etti. 1699 Karlofça Antlaşması ilk defa geniş ölçüde toprak kayıplarına yol açtı. Bundan sonraki yıllarda özellikle Ruslar'la yapılan savaşlar Osmanlıların aleyhine sonuçlandı. Osmanlıların Asya topraklarındaki gerilemesi Avrupa'ya nisbetle daha yavaş gerçekleşti. Suriye, Mısır ve Yemen'de sık sık isyanlar çıktı ise de buralarda şeklen de olsa, uzun süre Osmanlı hâkimiyeti devam etti. Özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren merkezî idarenin zaafı, devletin bu uzak topraklarında yerli hânedanların nüfuzlarının kuvvetlenmesine yol açtı. Fakat bölge XX. yüzyıl başlarına kadar Osmanlı idaresi altında kaldı.

Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü zafın giderilmesi yolunda bazı ıslahat çalışmaları da yapıldı. Devletin eski gücüne kavuşması için XVIII. yüzyıla kadar Kanûnî Sultan Süleyman dönemi ideal olarak öne sürülürken bu yüzyılda Avrupa modeli ve sistemi esas alındı. Özellikle III. Selim devrinde askerî sahada yapılan ıslahat daha ziyade bu temel üzerinden yürütüldü. Bu yüzyılda milliyetçilik cereyanları sonucu Balkanlar'da isyanlar meydana gelirken 1839 Tanzimat Fermanı ıslahat hareketlerini her alanda yaygınlaştırdı. Ancak XIX. yüzyılda, tarihî emeller peşinde koşan Rusya ile mücadele sadece Balkanlar'da değil Doğu Anadolu'da ve Kafkas cephesinde de meydana geldi. 1828-1829 savaşı sırasında Doğu Anadolu'da Kars ve Ahıska'yı işgal eden Ruslar 1878 Berlin Antlaşması ile de Ardahan, Kars, Batum ve Bayezid vilâyetlerini ele geçirdiler. Öte yandan bu yüzyılda II. Abdülhamid tarafından takip edilen hilâfet siyasetiyle İslâm dünyasında nüfuz tesisine çalışıldı; Hindistan müslümanları, Orta Asya hanlıkları, hatta Uzakdoğu müslümanları ile Batı emperyalizmine karşı ilişkiler güçlendirilmeye çalışıldığı gibi Arabistan toprakları da bu sayede elde tutulmak istendi. Fakat I. Dünya Savaşı Osmanlı Devleti'nin parçalanmasının ve yıkılışının başlangıcını teşkil etti. 1920'deki Sevr Antlaşması ile Hicaz, Suriye, Filistin, Anadolu'nun önemli bir kısmı müttelik kuvvetlerine terkedildi. Ancak Anadolu'da başlayan Millî Mücadele, doğuda Gürcü ve Ermeniler'le, güneyde Fransızlar'la ve batıda Yunanlılar'la yapılan savaşlar bu toprakların işgal altından kurtulmasını sağladı. 1922'de Osmanlı saltanatı ilga edilerek 1923'te Cumhuriyet ilân olundu.

2. Orta ve Güney Asya. Abdurrahman b. Semüre kumandasındaki İslâm ordu-

ları Hz. Osman zamanında Sicistan yoluyla Kâbil'e ulaştılar. Bu akınlar Emevîler devrinde daha yoğun bir şekilde sürdürüldü ve fetihten sonra İslâmiyet kabileler arasında hızla yayıldı. Şah adı verilen kabile reisleri yönetimi ellerinde tuttular. Abbâsîler zamanında Afganistan bir süre için Tâhîrîler ve Saffârîler'in eline geçti. IX. yüzyılda Sâmânîler bölgeye hâkim oldular. X. yüzyılda Kuzey Afganistan Ferîgûnîler hânedanının idaresindeydi. X. yüzyılın ortalarında Sâmânîler'in zayıflamaya başlaması üzerine Alp Tegin adlı Türk emîri Gazne ve Zâbülistan'ı ele geçirerek burada Türk nüfuzunun temellerini attı. Daha sonra Sebük Tegin Gazne'ye hâkim oldu ve Gazneliler Devleti'ni kurdu (963-1186). Oğlu Mahmud Hindistan'a on yedi sefer düzenledi ve İslâmiyet'in bölgede yayılması için çalıştı. Afganistan dışında Horasan ve Kuzey Hindistan'da da hâkimiyet tesis eden Gazneliler, özellikle Hindistan'da İslâm nüfuzunu bütün ağırlığıyla hissettiren ilk hânedan olarak tarihe geçti. Gazneliler 1040'ta vuku bulan Dandanakan Savaşı'nda Selçuklular'a yenilince bölge Selçuklular'la Gurlular arasında hâkimiyet mücadelelerine sahne oldu. Gurlular Büyük Selçuklular'ın 1157'de yıkılmasıyla Afganistan'ı kontrol altına aldılar ve 1186'da Gazneli Devleti'ne son verdiler. Adını Afganistan'daki Gur bölgesinden alan Gurlular 1000-1215 yılları arasında Afganistan, Horasan ve Kuzey Hindistan'da hüküm sürdüler. Gazneliler'i ortadan kaldırdıktan sonra onların bütün topraklarını ele geçirdikleri gibi Büyük Selçuklular'ın yıkılışlarını takiben hâkimiyet sahalarını genişleterek Hazar denizinden Hindistan'ın kuzeyine kadar çok geniş bir sahaya yayıldılar. Gıyâseddin ve Muizzüddin devirlerinde Hindistan'a başarılı akınlar düzenlediler. Muizzüddin'in ölümünden sonra hânedan mensupları arasında çıkan karışıklıklardan faydalanan Hârizmşahlar, Gurlular'ı ortadan kaldırarak topraklarını kendi ülkelerine kattılar (1215). Afganistan Hârizmşahlar'dan sonra Moğollar'ın istilâsına mâruz kaldı (1220). Daha sonra sırasıyla Timurlular (1370-1506), Bâbürlüler (1526-1858), Argunlar (1510-1591), Şeybânîler (1500-1598) ve nihayet Safevîler'in (1501-1732) hâkimiyeti altına girdi. Afganlar XVIII. yüzyılda Safevîler'in karışıklık içinde bulunmalarından faydalanan İran'ı istilâ ettiler, fakat daha sonra Nâdir Şah Afgan tahakkümüne son verdi. Ancak onun ölümünden sonra Afgan asıllı kumandanı

Ahmed Şah, Dürrânîler adıyla yeni bir hânedan kurdu (1747-1819); Dürrânîler hâkimiyet sahalarını Keşmir'e kadar genişlettiler. Daha sonra bir diğer Afgan kabileleri Barakzaylar Kâbil'i ele geçirdiler ve 1973'te Afganistan Cumhuriyeti kuruluncaya kadar Afganistan'da hüküm sürdüler.

H. Ömer devrinde gerçekleştirilen fetihler sırasında Horasan ve Toharistan'ın bir bölümü ele geçirilmişti. Ancak bölgede İslâm hâkimiyeti kesin olarak Emevîler zamanında sağlanabildi. Horasan Valisi Kuteybe b. Müslim burayı bir üs olarak kullanarak Mâverâünnehir'e akınlar düzenledi. İslâm orduları 705-715 yılları arasında Buhara, Semerkant, Hokand ve Fergana'nın bir bölümünü fethetti. Kuteybe aynı tarihlerde Doğu Türkistan'daki Kâşgar şehrini de alarak Çin sınırlarına dayandı. Emevî Halifesi Hişâm b. Abdülmelik tarafından Mâverâünnehir valiliğine tayin edilen Nasr b. Seyyâr, bir ara İslâm hâkimiyetinden çıkmış olan şehirleri tekrar ele geçirdi. Abbâsîler döneminde İslâm orduları Taşkent'i de (Şâş) fethedince (751) bu bölgelerde İslâm hâkimiyeti kesin olarak sağlandı. Abbâsîler zamanında Mâverâünnehir'de kurulan Sâmânîler (874-999) bölgede siyasî bütünlüğü ve emniyeti sağlamışlardır. II. Nasr b. Ahmed (913-943) zamanında Sicistan, Kirman, Cürcân, Rey ve Taberistan da onların hâkimiyeti altına girdi ve devletin sınırları Hârizm'den Hindistan'a kadar uzandı. Sâmânî başşehri Buhara ile Semerkant o devirde Bağdat'ı gölgede bırakacak ölçüde önemli birer ilim ve kültür merkezi haline geldiler. X. yüzyılın sonlarında meydana gelen karışıklıklar sırasında Karahanlılar ve Gazneliler Sâmânî ülkesini istilâ ederek bu hânedana son verdiler.

840'ta Kâşgar başşehir olmak üzere kurulan Karahanlılar zamanında İslâmiyet Türkler arasında, özellikle Satuk Buğra Han'ın müslüman olmasından sonra süratle yayıldı. 999'da Sâmânîler'e son vererek Mâverâünnehir'i de ele geçiren Karahanlılar, Ceyhun'dan Orta Tarım'a kadar uzanan sahaya hâkim oldular. Hânedan 1042'den sonra Batı ve Doğu Karahanlılar olarak ikiye ayrıldı. Buhara başşehir olmak üzere Hokand'a kadar Batı Fergana ve Mâverâünnehir Batı Karahanlılar'a aitti. Başşehir Balasagun, Kâşgar, Talas, İspicâb (İsficâb), Şâş, Doğu Fergana ve Yedisu ise Doğu Karahanlılar'ın hâkimiyetindeydi. Doğu Karahanlılar 1211'de, Batı Karahanlılar ise 1212'de yıkıldı.

Selçuklu Sultanı Melikşah'ın taştâr* Anuş Tegin tarafından 1077'de Hârizm'de kurulan Hârizmşahlar zamanla hâkimiyet sahalarını İran, Anadolu ve Hindistan'a kadar genişletmişlerdir. Hârizmşah Alâeddin Muhammed (1200-1220) Gurlu hâkimiyetine son vermiş, Karahı-taylar'ı mağlûp ederek Buhara'yı zaptetmiş ve Batı Karahanlılar'ı ortadan kaldırmıştır. Son Hârizmşah Celâeddin birkaç cephede savaşmak zorunda kaldığından Moğollar karşısında tutunamadı ve 1231'de ölümüyle Hârizmşahlar da tarih sahnesinden silindi.

Moğol İmparatorluğu'nun kurucusu Cengiz Han 1206'dan itibaren düzenlediği seferlerle Çin'i istilâya başladı ve Çin İmparatorluğu'nu zayıflattı. 1218'de Türkistan'daki Yedisu'nun işgalinden sonra Hârizmli valinin Cengiz Han'ın elçilerini Otrar'da öldürtmesiyle Moğollar İslâm dünyasını süratle istilâya başladılar. Hârizmşahlar'ın ülkeleri ve Mâverâünnehir işgal edildi. Cengiz Han ölümünden önce ülkesini oğulları arasında paylaştırmıştı. Buna göre Batı Sibirya'dan Kuzey Karadeniz'e kadar uzanan saha, büyük oğlu Çuçi öldüğü için torunu Batu'ya, Mâverâünnehir'den Doğu Türkistan'a kadar uzanan topraklar ikinci oğlu Çağatay'a, Pamirler ile Tanrı dağları arasındaki saha ile imparatorluğun merkezi (Moğolistan) ise en küçük oğlu Toluy'a verildi.

Ögedey ve Toluy'un soyundan gelenler 1206-1234 yılları arasında Moğolistan ve Çin'de hüküm sürdüler. Çin'deki Moğol hanlarının yerini 1368'de Ming sülâlesi alırken Toluy sülâlesi Moğolistan'da XVII. yüzyıla kadar varlığını korudu. Cengiz Han'ın oğlu Çağatay'ın kurduğu Çağatay Hanlığı 1227'den 1370'e kadar Mâverâünnehir, Yedisu ve Doğu Türkistan'da varlığını sürdürdü. Daha sonra bölge Şeybânîler'in (Özbekler) eline geçti. Yalnız Çağataylılar'ın Yedisu ve Tarım havzasına hâkim olan kolu XVII. yüzyılın sonlarına kadar varlığını devam ettirdi. 1241'de Deşt-i Kıpçak'ta kurulan Altın Orda Hanlığı 1440'ta çözülmeyle başlayınca Hacı Giray Kırım'da Kırım Hanlığı'nı (1441-1783), Uluğ Muhammed Han Kazan yöresinde Kazan Hanlığı'nı (1437-1552) kurmuş, Altın Orda hanları da Saray şehrinde 1502'ye kadar varlıklarını korumuşlardır. Kırım hanları Altın Orda'nın vârisleri olduklarını söyleyerek XV. yüzyıldan itibaren zaman zaman Kazan'da hüküm sürdüler. Aynı yüzyılın sonlarından itibaren de başşehir Bahcesaray'dan Güney Ukrayna'yı ve Aşağı

Don-Kuban bölgesini hâkimiyetleri altına aldılar. Müttefikleri Osmanlılar'ın zayıflaması, Ruslar'ın Karadeniz ve Akdeniz'e doğru yayılması Kırım Hanlığı'nın sonunu hazırladı. Büyük Katerina'nın orduları 1783'te Kırım'ı işgal ederek Rus topraklarına kattı. XV. yüzyılda kurulan Kasım Hanlığı (1445-1631) ve Astarhan Hanlığı da (1466-1556) aynı bölgede hüküm sürmüşlerdir.

1370'te Timur tarafından Mâverâünnehir'de kurulan Timurlular 1395'ten sonra İran, Irak ve Deşt-i Kıpçak'ı da hâkimiyet sahalarına katarak büyük bir imparatorluk haline gelmişlerdir. Timur 1399'da çıktığı sefer sonunda Suriye'ye girerek Memlükler'e, Ankara Savaşı'yla da (1402) Osmanlılar'a ağır bir darbe indirdi. Onun Çin seferi sırasında ölümü üzerine (1405) ülkesi oğulları ve torunları arasında paylaşıldı. XV. yüzyılda Şeybânîler önce Mâverâünnehir'i, Sultan Baykara'nın ölümünden sonra da Horasan'ı işgal ederek 1506'da Timurlular'ın hâkimiyetlerine son verdiler. Timurlular'dan sonra Mâverâünnehir'de Şeybânîler hüküm sürdüler (1500-1598). Hânedanın kurucusu Muhammed Şeybânî Han Hârizm, Belh, Herat ve Horasan'ı ülkesine katarak Orta Asya'nın en güçlü devleti haline geldi.

İslâm ordularının Hindistan'a doğru ilk akınları Emevîler devrinde gerçekleşmiştir. Bu dönemde İslâm orduları Güney İran üzerinden Aşağı İndüs vadisine girmiş ve Muhammed b. Kâsım 711'de Sind'i fethetmişti. Abbâsîler zamanında da bu bölgedeki İslâm hâkimiyeti sürdürüldü. Fakat Kuzey Hindistan'da İslâm nüfuz ve hâkimiyetini bütün ağırlığıyla hissettiren ilk hânedan hiç şüphesiz Gazneliler'dir (963-1186). Hindistan'da Alp Tegin ve Sebük Tegin tarafından sağlanan ilk Türk hâkimiyeti Gazneli Mahmud döneminde gerçekleştirilen on yedi seferle zirveye ulaştı. Bölge Gazneliler'den sonra Gurlular'ın (1000-1215) eline geçmiştir. 1223'ten 1305 yılına kadar Moğol istilâsına mâruz kalan Kuzey Hindistan, 1206-1555 yılları arasında Delhi sultanları adı verilen Muiz-zîler (1206-1290), Halaçlar (1290-1320), Tuğluklular (1320-1414), Seyyidler (1414-1451), Lûdîler (1451-1526) ve Sûrîler'in (1540-1555) hâkimiyetinde kaldı. Halaçlar Hindistan'ın Gurlular tarafından istilâsında ve Bengal ile Doğu Hindistan'da İslâmiyet'in yayılmasında önemli rol oynadılar. Şîr Şah'ın ölümünden sonra Sûrîler zayıfladılar ve nihayet Bâbürlü Hükümdarı Hümâyûn tarafından ortadan kaldırıldılar.

Bengal'de 1336-1576 yılları arasında hüküm süren Bengal sultanları zamanında Hindûlar arasında İslâmiyet hızla yayıldı ve bugünkü müslümanların yöreye hâkim olmalarına zemin hazırladı. Afgan asıllı Sûrîler'in reisi Şîr Şah Bengal'i ele geçirerek burayı Bâbürlüler'i Hindistan'dan uzaklaştırmak için bir üs olarak kullandı. Fakat Bâbürlüler 1576'da ülkeyi topraklarına katarak Bengal Sultanlığı'na son verdiler.

Dağlarla çevrili ulaşılması zor bir sahada yer alması sebebiyle Keşmir'in müslümanlar tarafından fethi oldukça geç tarihlerde gerçekleşti. 1346'da Şah Mirza Svati tarafından kurulan Keşmir Sultanlığı 1589'da Ekber'e itaat arz ederek Bâbürlü hâkimiyetine girdi.

Hint Okyanusu sahilinde bulunan Gucerât ancak XIII. yüzyıl sonlarında Halaç hânedanı tarafından fethedilebilmiştir. 1391'de Gucerât valisi tayin edilen Zaffer Han 1407'de Muzaffer Şah unvanıyla bağımsızlığını ilân etti. Gucerât sultanları 1583'te Bâbürlüler tarafından ortadan kaldırıldı.

Geumti nehri kıyısındaki Kanpûr şehrinde Melikûş-Şark Server tarafından kurulan Şarkî Sultanlığı bölgede İslâmiyet'in yayılması konusunda önemli rol oynadı ve 1479'da Delhi Sultanlığı tarafından yıkıldı.

1347-1527 tarihleri arasında Kuzey Dekken'de hüküm süren Behmenîler'in zayıflaması üzerine aynı bölgede Berîd-sâhîler (1487-1619), İmâdsâhîler (1485-1572), Âdil-sâhîler (1490-1686), Nizamsâhîler (1491-1633) ve Kutbsâhîler (1512-1687) olmak üzere beş mahallî hânedan kuruldu ve nihayet Bâbürlüler tarafından ortadan kaldırıldılar.

Merkezî Hindistan'da yer alan Malva'da İslâm hâkimiyeti ancak XIV. yüzyılın başlarında sağlandı. Delhi Sultanlığı adına şehri idare eden Dilâver Han 1401'de bağımsızlığını ilân etti. 1436'da Vezir Mahmud Han tahtı ele geçirdi ve Malva Sultanlığı 1531'de Gucerât sultanları tarafından istilâ edildi. 1370'te Malva'nın güneyinde Handeş'te kurulan Fârûkî Sultanlığı 1601'de Bâbürlüler tarafından ortadan kaldırıldı.

Bâbürlüler (1526-1858) Hindistan'da kurulan müslüman devletlerin en güçlülerinden biridir. Hânedanın kurucusu olan Bâbü Çagatay Türkleri'ndendi. Şeybânîler'in Orta Asya'da giderek geniş bir sahaya hâkimiyetleri altına almaları üze-

rine Fergana'dan ayrılıp Afganistan ve Hindistan tarafına yöneldi ve 1504'te Kâbil'i ele geçirdi. Hindistan'a akınlar düzenleyerek kazandığı zaferler sonunda Bâbürlü hânedanının temellerini attı. Ekber Şah zamanında Kuzey ve Orta Hindistan'da Bâbürlü hâkimiyeti sağlamlaştırıldı. Ekber'den sonra tahta çıkan Cihangir ve Şah Cihan dönemlerinde Mevar Racputları, Dekken'deki Şîr Sultanlığı ve Bengal'deki Portekizliler itaat altına alındı. Evrengzîb'in elli yıl süren hükümdarlığı devrinde Bâbürlüler zirveye ulaştı ve onun 1707'de ölümüyle devletin çöküşü başladı. Nâdir Şah'ın 1739'da Hindistan'ı istilâsı ve Ahmed Şah Dürânî'nin seferleri sonunda Bâbürlüler telâfisi mümkün olmayan kayıplar verirken İngilizler'in himayesindeki Hindûlar güçlendi. İngilizler Bengal'den Orta Hindistan ve Racputana'ya kadar yayıldılar. Son Bâbürlü Hükümdarı II. Bahadır Şah 1858'de tahtından indirilerek sürgüne gönderildi ve böylece hânedan yıkılmış oldu.

3. Güneydoğu Asya. Güneydoğu Asya'da Sumatra'da hüküm süren sekiz kralıktan sadece Perlak (Ferlek) XIII. yüzyıl sonlarına doğru İslâmiyet'i kabul etmişti. Açe bölgesinde kurulan ilk devlet müslüman Samudra-Pase Krallığı olup 1282'den 1521'e kadar varlığını korumuş ve ülkeyi istilâ eden Portekizliler tarafından ortadan kaldırılmıştır. Ancak aynı yıl Ali Mugâyet Şah'ın üstün gayretleri sonunda bölgede Açe İslâm Sultanlığı adıyla yeni bir devlet kuruldu ve XVII. yüzyılda Sultan İskender Muda zamanında (1607-1636) çok güçlü bir İslâm devleti haline geldi. Osmanlı halifelerine bağlılık arzeden Açe sultanları sömürgeci Avrupa ülkeleriyle uzun yıllar mücadele etmişler ve nihayet 1903'te Hollandalılar'a boyun eğmek zorunda kalmışlardır. XVI. yüzyılda Cava'nın kuzey kıyılarında hüküm süren mahallî hânedanların en önemlisi Demak Sultanlığı olup 1568'de yıkılmıştır. Demak sultanının kız kardeşiyle evli olan Şeyh İbn Mevlânâ 1546'da Cava'nın batısında Ben-tem'de bağımsız bir İslâm devletinin temellerini attı. Yerine geçen oğlu Hasaneddin tarafından 1550'de kurulan bu devlet 1843'e kadar hâkimiyetini sürdürdü. XVI. yüzyılda kurulan Mataram Devleti Sultan Agung zamanında (1613-1646) gücünün doruk noktasına ulaşmış ve Batavya dışında bütün Cava'ya hâkim olmuştur. Fakat Agung'un halefleri zamanında devlet giderek zayıflamış ve nihayet XVIII. yüzyılda parçalanarak Avru-

palılar'ın kurduğu şirketlerin nüfuzu altına girmiştir. Bunların dışında Güneydoğu Asya'da kurulan İslâm devletleri arasında Filipinler'deki Sulu Devleti (1450-1936), Tayland'da hüküm süren Patani İslâm Devleti (1457-1909), Borneo'daki Bancer-masin Devleti (XVII-XIX. yüzyıl) ve Sumatra'nın güneydoğusuna hâkim olan Palembang Devleti (1648-1825) sayılabilir.

BİBLİYOGRAFYA:

İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, I-XII; Ebü'l-Ferec, *Târîhu muhtaşarı'd-düvel*, Beyrut 1890; a.mlf., *Târîh*, I-II; Zehebî, *Düvelü'l-İslâm*, Beyrut 1405/1985; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, I-VII; Ali b. Hasan el-Hazrecî, *el-Ükûdül-lü'lu'yye* (nşr. M. Besyûnî Asel), Kahire 1329/1911, I-II; Abdül-qâdir al-Badâonî, *Muntakhabu't-Tawârikh* (trc. G. Ranking v.dğr.), Delhi 1986, I-III; Münecim-başı, *Sahâifü'l-ahbâr*, İstanbul 1285, I-III; *Mir'âtü'l-Haremeyn*, I-III; Ahmed Cevdet Paşa, *Kıssa-ı Enbiyâ*, İstanbul 1331, I-II; Âtîf Paşa, *Yemen Tarihi*, İstanbul 1326; *Düvel-i İslâmiyye*; Yusuf Akçura, *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri*, Ankara 1940; Bayur, *Hindistan Tarihi*, I-III; Zeki Velidî Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1946; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, a.mlf., *Osmanlı Tarihi*, I-IV; Danişmend, *Kronoloji*, I-IV; G. B. Cressey, *Asia's Lands and Peoples*, New York 1951; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1956; a.mlf., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971; a.mlf., *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1973; Ahmed Mahmûd es-Sâdâtî, *Târîhu'l-müslimîn fi şîh-hil-karretil-Hindiyye ve haðâretühüm*, Kahire 1957, I-II; a.mlf., *Târîhu'd-düvel-i-İslâmiyye bi-Âsyâ ve haðâratühâ*, Kahire 1979; B. Spuler, *İran Moğolları* (trc. Cemal Köprülü), Ankara 1957; a.mlf., *The Muslim World: A Historical Survey* (trc. F. R. C. Bagley), Leiden 1960, I-II; a.mlf., *Târîh-i İran der Kürûn-i Nu-hustîn-i İslâmî* (trc. Cevâd Felâtûrî), Tahran 1349 hş.; a.mlf., *el-Âlemü'l-İslâmî fi'l-'aşri'l-Moğûlî* (trc. Hâlid Esad İsâ), Dimaşk 1402/1982; P. K. Hitti, *Târîhu Sûriye ve Lübnân ve Filistin* (trc. Corc Haddâd — Abdülkerim Râfîk), Beyrut 1958-59, I-II; M. Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara 1959; Bekir Küttükoğlu, *Osmanlı-Iran Siyasi Münasebetleri, 1578-1590*, İstanbul 1962; Mafizullah Kabir, *The Buwayhid Dynasty of Baghdad*, Calcutta 1964; Ahmed İbrâhim eş-Şerîf, *ed-Devletü'l-İslâmiyyetü'l-ülâ*, Kahire 1965; a.mlf. — Hasan Ahmed Mahmûd, *el-Âlemü'l-İslâmî fi'l-'aşri'l-'Abbâsî*, Kahire, ts. (Dârü'l-Fikrî'l-Arabî); S. Lane Pool, *The Mohammedan Dynasties*, Beyrut 1966; R. Grousset, *Histoire de l'Asie*, Paris 1966; Faruk Sümer, *Karakoyunlular*, Ankara 1967, I; a.mlf., *Oğuzlar: Türkmenler*, İstanbul 1980; S. Runciman, *History of the Crusades* (nşr. Setton), London 1969, I-III; a.mlf., *Haçlı Seferleri Tarihi*, I-III; G. E. von Grunbaum, *Classical Islam a History 600-1258* (trc. Katherine Watson), London 1970; B. Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (trc. Metin Kırıtlı), Ankara 1970; a.mlf., *Islam*, New York 1974, I-II; Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo (1004-1094)*, Beyrut 1391/1971; Hasan Ahmed Mahmûd, *el-İslâm fi Âsyâ'l-vüştâ*, Kahire 1972; Halil İnalçık, *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600* (trc. Calin Imber), London 1973;

Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devri*, İstanbul 1976; D. M. Wilber, *Iran: Past and Present*, New Jersey 1976; S. J. Shaw, *Between Old and New: The Ottoman Empire under Sultan Selim III: 1789-1807*, Cambridge 1977; a.mlf. — E. K. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye* (trc. Mehmet Harmanacı), İstanbul 1982-83, I-II; C. E. Bosworth, *The Medieval History of Iran, Afghanistan and Central Asia*, London 1977; *The History of South-East and East Asia* (ed. Khoo Kay Kim), Kuala Lumpur 1977; Kamal S. Salibi, *Syria Under Islam*, New York 1977; Ghulam Rabbani Aziz, *A Short History of the Khwarezmshahs*, Karachi 1978; Cl. Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler* (trc. Yıldız Moran), İstanbul 1979; Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, İstanbul 1980; Yüsrâ el-Cevherî, *Âsyâ'l-İslâmiyye*, Kahire 1980; İmâdüddin Halîl, *el-İmâratü'l-Artukiyye fi'l-Cezîre ve's-Şâm*, Beyrut 1980; Fehmi Hüveydî, *İslâm fi's-Sîn*, Küveyt 1981; R. Mantran, *İslâm'ın Yayılış Tarihi* (trc. İsmet Kayaoglu), Ankara 1981; Mehmet Saray, *Dünden Bugüne Afganistan*, İstanbul 1981; Abdülmün'im Mâcid, *et-Târîhu's-siyâsî li'd-devleti'l-'Arabiyye: 'aşrül-hulefâ' il-Emeviyyîn*, Kahire 1982; Ömer Ferrûh, *Târîhu şadri'l-İslâm ve'd-devletü'l-Emeviyye*, Beyrut 1983; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul 1983; a.mlf., *Harezmsahlr Devleti Tarihi*, Ankara 1984; Reşid Abdullah el-Cümevî, *Târîhu'd-devleti'l-'Arabiyyetü'l-İslâmiyye*, Rabat 1983; a.mlf., *Dirâsat fi târîhi'l-hilâfe-ti'l-'Abbâsiyye*, Rabat 1984; M. B. Hooker, *Islam in South-East Asia*, Leiden 1983; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara 1983; a.mlf. — Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi: Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Ankara 1989; Kehhâle, *el-Âlemü'l-İslâmî*, Dimaşk 1984; M. G. Morony, *Iraq After the Muslim Conquest*, Princeton 1984; Abdülkâdir Muhammed Ahmed, *ed-Müslimîn fi Afğânistân*, Peşâver 1404/1984; M. Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara 1984, I-II; a.mlf., *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara 1989; Faruk Ömer, *Târîhu'l-halici'l-'Arabî fi'l-'uşûrül-İslâmiyyetü'l-vüştâ*, Bağdad 1985; Erdoğan Mercil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1985; B. W. Andaya — L. Y. Andaya, *A History of Malaysia*, London 1986; Abbas İkbâl, *Târîh-i Moğul*, Tahran 1986; Majid Ali Khan, *The Truthful Caliphs al-Khulafa al-Rashidin*, Delhi 1986; W. Eberhard, *Uzak Doğu Tarihi*, Ankara 1986; E. Corci, *Târîhu'l-'Arab*, Beyrut 1986; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1986-89, I-XIV; *Islam in Asia* (nşr. John L. Esposito), New York 1987; G. R. Hawting, *The First Dynasty of Islam*, Carbondale 1987; İsmâ Abdurraûf el-Fakkî, *ed-Düvelü'l-İslâmiyyetü'l-müstakille fi's-şarq*, Kahire 1987; Abdürrüşid İbrahim, *İslâm Dünyası*, İstanbul 1987, I-II; Qamar Hasan, *Muslims in India*, New Delhi 1987; İqtidar Husain Siddiqui, *Islam and Muslims in South Asia*, Delhi 1987; *The Middle East and North Africa 1988*, London 1987; Muhammed el-Hudari Bey, *Muğdarâtü târîhi'l-ümemi'l-İslâmiyye: ed-Devletü'l-Emeviyye ve'd-Devletü'l-'Abbâsiyye*, Kahire, ts. — Beyrut, ts. (Dârü'l-Fikr), I-II; Seyyid Abdülazîz Sâlim, *Târîhu'd-devleti'l-'Arabiyye*, İskenderiye, ts. (Müessesetü Şebâbi'l-câmia), I-II.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

4. Sömürgecilik Dönemi ve Bağımsızlık. Avrupalılar'ın ticarî, iktisadî, dinî, siyasî ve diğer sebeplerle Asya kıtası ile ilgilenmeleri eski tarihlere gider. XV. yüzyılın sonlarına kadar Asya ile Avrupa arasındaki ilişkiler karadan sağlanırken bu tarihlerde, Asya'yı Avrupa'ya bağlayan kara ticaret yollarının geçtiği bölgelerde müslümanların hâkimiyet kurmaları Avrupalılar'ı Asya'nın güney kıyılarına ulaştırarak başka bir yol aramak mecburiyetinde bıraktı. Portekizlilerin Batı Afrika kıyılarını takip ederek XV. yüzyılın sonlarında Hindistan'a ve Seylan'a ulaşmaları Asya'nın tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı oldu.

Portekizli Vasco de Gama'nın Güney Afrika'yı dolaşarak Arabistan'ın güney sahillerinden Hindistan'a ulaşması (1498) ile Avrupalılar'ın özellikle kıyı bölgelerde başlayan faaliyetleri kısa zamanda büyük genişleme gösterdi. Yayılmacı bir politika güden Avrupalılar uzun zaman iç bölgelere nüfuz edemedi. Kıyılarda kurdukları ticaret kolonilerinde yaşadılar. Portekizlilerin kitada karaya ayak bastıkları ve yerleştikleri ilk yer Kalikut oldu. Amiral Alfonso de Albuquerque Portekiz gücünü bölgede yaydı ve yeni yerler işgal etti. Avrupa baharat pazarını ele geçirmek amacıyla Portekizlilerin Hindistan'da ve Malakka takımadalarında bazan zorla, bazan da yerlilerle anlaşarak kurdukları koloni ve ticaret merkezlerinin en önemlileri Güneybatı Asya'da Hürmüz (1515), Güney Asya'da Goa (1510), Güneydoğu Asya'da da Malaka (1511) idi. Daha sonra bu merkezlere Diu (1535), Hugly (1537), Kolombo (1517) ve Makao da (1557) katıldı. Asya'daki zenginlikleri Batı'ya taşımak amacıyla olan Portekizliler Hürmüz'den Japonya'ya kadar etkili oldular ve bu bölgedeki sömürgelerini Goa'da oturan Portekiz doğu valisi ile yönettiler.

Portekizliler'den sonra XVII. yüzyılın başlarında Asya'nın güney ve güneydoğu bölgelerinde görülen Hollandalılar kısa zaman içerisinde bölgedeki Portekiz egemenliğini sarsarak güçlü bir sömürge devleti haline geldiler. Hollandalılar Güneydoğu Asya'daki Cava ve Sumatra'ya yerleşerek bölgedeki egemenliklerini giderek güçlendirdiler. Bölgede ticaret tekelinin yanı sıra savaş ve barış yapmak, ülkeler ele geçirmek ve kaleler inşa etmek gibi haklar elde eden Birleşik Doğu Hindistan Şirketi (United East India Company: Vereenigde Oostindische Compagnie: VOC) 1602'de kurulduktan